

אגודת ישראל עולה בחומה

יוסף קופלוביץ

לזכר אבי זאב דוד קופלוביץ, ממייסדי פא"י ומראשוני ההתיישבות ב"מחנה ישראל", ואמי חיה שרה לבית ד'ובס.

היישוב מחנה ישראל בעמק יזרעאל

למעלה: השריד היחיד שנותר ממחנה ישראל, בשדות קיבוץ דברת (צילום: מיכאל יעקבסון)
למטה: מחנה ישראל בשנות ה־30, במרכז התמונה: בנימין מינץ, חובש כובע שחור (באדיבות ארכיון דברת)

יוסף קופלוביץ הוא תושב ירושלים, בנו של אחד מראשוני פא"י ומייסדי מחנה ישראל.

כי לא יסכימו להתיישב עם החברים מירושלים כיוון שחלקם אינם מתאימים לקבוצה. ראשי אגו"י הצליחו לשכנע את המתנגדים, וביום שלישי, ט"ו בתמוז תרפ"ה (7.7.1925), נסעו כולם למחנה ישראל והחלו בהקמת היישוב. "קול ישראל", עיתונה של אגו"י, דיווח על עליית 30 פועלים להתיישבות ב"אדמת כסלו-תבור".

הרב קוק בתורנות שמירה

העבודה כללה הקמת צריפים ואוהלים, הקמת נגרייה, סלילת הדרך וחפירת בארות מים; כאלף דונם סוקלו ונחרשו ונזרעו בתבואה. רוב הפועלים היו צעירים חסידים מפולין, שחלקם הגיעו בהכוונת האדמו"ר ה"אמרי אמת" מגור. עיתון "קול ישראל" דיווח כי נבנה עבורם בגדעונה (אדמת קק"ל!) מקווה טהרה, "היחיד בכל מושבות העמק". במשך הזמן החלו להתארגן קבוצות חברים שחיו כקולקטיב בתוך היישוב, ביניהן "קבוצת עזרא" מיוצאי גרמניה ו"קבוצת השבעה" הדומיננטית, שחבריה יוצאי פולין היו ממייסדי "פועלי אגודת ישראל" (פא"י, שדעכה בהמשך ונוסדה מחדש בתרצ"ג). כעשר משפחות עם ילדים הצטרפו לעובדים, שרובם היו רווקים. היישוב החרדי החדש עורר עניין רב ומשך מבקרים. הסופר ר' בנימין (יהושע רדלר) כתב ב"דבר" בעקבות ביקורו בראשית חודש אלול:

נפפו המשורים בשעת הערב-שמש בליות נגונים כבושים. היתה זאת שעת-רצון, אולי שעה סנטמנטלית. השעה הראשונה על אדמה ראשונה, בין אנשים ראשונים. בין אחים ממדרש רבה ומדרש תנחומא, מן החסידות ומטבילה במקוה. שרשים – שרשי אחוה – של מאות, של אלפי שנים [...] אנשים חדשים ושיטה חדשה. נסיון. היספיקו הכוחות להביא את הנסיון לידי גמר? [...] מי יתן והצלחת. מי יתן ועמדת בתומתך כל הימים.

בחודש חשוון תרפ"ו נערכה חגיגה לרגל הנחת אבן פינה למקווה והקמת תלמוד תורה, שנחנך בקריאת הפרשייה הראשונה מפרשת בראשית. בחגיגה נכחו הרב יוסף חיים זוננפלד, ר' משה בלוי, חברי מרכז פא"י וכן הרב אלקנה ויסנשטרן, ששימש מלמד ורב במקום. בסוף 1925 היו במקום 90 מתיישבים, כרבע מהם ילדים. באתר ביקרו גם יו"ר הוועד הפועל העולמי של אגו"י ד"ר פנחס כהן, ד"ר יצחק ברויער, הרב ד"ר שלמה אהרמן (מנהל המרכז הארצישראלי של אגו"י בפרנקפורט) ואחיו של האדמו"ר מגור, ר' משה בצלאל ור' מנחם מנדל אלטר. לאלה

בחודש אלול בשנת תרפ"ג (1923) התקיים בווינה, בירת אוסטריה, הכינוס הגדול הראשון של "אגודת ישראל". התקבלו בו, בין השאר, החלטות על התיישבות בארץ ישראל. כעבור כשנה רכש "המרכז לענייני ארץ ישראל" בפרנקפורט עבור אגודת ישראל (אגו"י) העולמית שטח אדמה מתושבי הכפר אכסאל בעמק יזרעאל, מצפון לעפולה, באזור שבו נמצא כיום הקיבוץ דברת. משטח זה, שגודלו כ-4,000 דונם, נמכרו במרכזי אגו"י בגולה חלקות קטנות לכל רוכש.

חלוצים חרדים ומנהל גוי

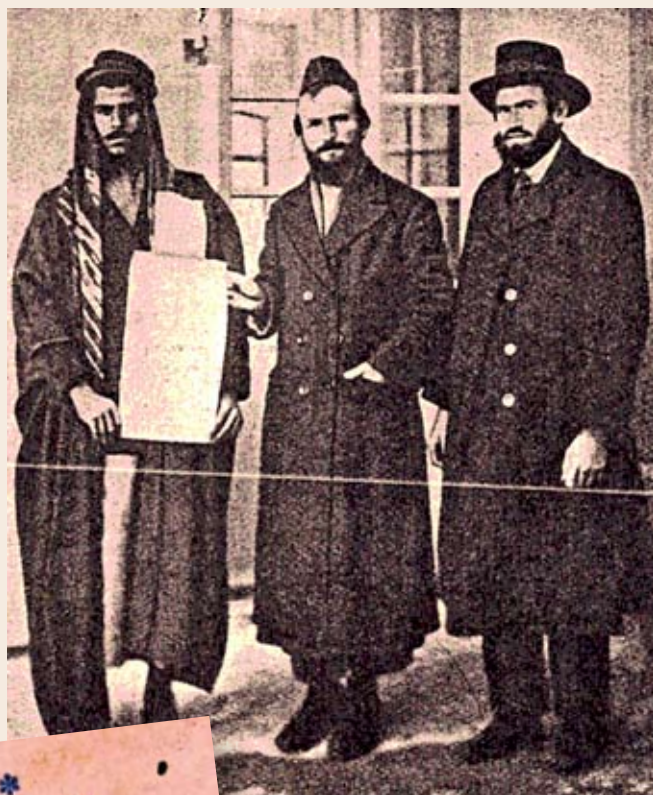
כל מרכז ארצי מכר חלקות בלי לתאם עם המרכזים האחרים, ולכן היו חלקות שנמכרו לכמה קונים. כל קונה קיבל אישור מהמרכז כי קנה אדמה ביישוב שנקרא "מחנה ישראל", ונמסר לו שבבואו לארץ ישראל יקבל את תעודת הבעלות במרכז אגו"י בירושלים. כיוון שחלקם עשו זאת כמעט מיד, נשלחו מהמרכז בפרנקפורט נציגים כדי לדאוג במהירות ליישוב מחנה ישראל: ד"ר רוברט וייס (לבני, לימים פקיד בכיר בממשלה) ששימש מנהל מרכזי, מר הורוביץ ששימש מנהל במקום, וכן מנהל העבודה היינריך שוץ, גרמני לא יהודי. בתל אביב ישב מר יוסולוביץ, ששימש מנהל המשרד, ובירושלים ר' יונתן בנימין הלוי איש הורוביץ היה האחראי הראשי.

בשנים 1924-1925 שאפו צעירים חרדים רבים בפולין להגיע לארץ ישראל. רבים מהם למדו מלאכות שונות והשתלמו בקורסים בחקלאות בשפה העברית. אגו"י סירבה לקבל רישיונות עלייה מההסתדרות הציונית, ולכן חיפשו הצעירים – שמקצתם היו חברים באגודת "צעירי אמוני ישראל" – דרכים אחרות להגיע לארץ. בבואם להסתייע במרכז העולמי של אגו"י בווינה נאסרו רבים מהם, ורק לאחר השתדלויות שוחררו וגורשו ונאסר עליהם להיכנס לאוסטריה במשך יובל שנים. יש מהם שהצליחו לעלות בעזרת רישיונות שהשיגו כעובדים בתעשיית הטקסטיל בארץ (מפעל "לודזיה" ואחרים), כבחורי ישיבה, כבעלי רכוש או בדרכים אחרות.

בבואם לארץ לא אפשרו לכולם לרדת מן האנייה, ולבסוף אושרה ירידתם בזכות ר' משה בלוי, מנהל מרכז אגו"י בירושלים. לאחר הגעתם החלו הפעולות ליישוב מחנה ישראל, ולמועמדים נאמר כי יהיה עליהם לעבוד בנגרות לצורך הקמת צריפים וכן בהכשרת קרקע ובעבודות חקלאיות. על רקע המשבר הכלכלי והאבטלה ששררו אז בארץ (ובאירופה) הוחלט לצרף מועמדים נוספים, אך אז הודיעו החברים מתל אביב

בנגרייה, 1925 (משמאל: זאב דוד קופלוביץ)

החווה עם בעלי הקרקע (באדיבות ארכיון דברת)

ומראשוני סג'רה, נרצח בשנת 1927. השטח הועבר לרשות קק"ל ב-1928 והוחכר לאחים ינקלביץ מבלפוריה, שהחכירו את האדמות לערבים. לבסוף

נעזב האתר בשנית ב-1932 והציוד שנתר נבזז. בשנת 1934 עלו בשלישית למחנה ישראל 15 איש, רובם חסידי גור מנתניה. בתחילה ישבו בבלפוריה וממנה יצאו לשטח. ב"דואר היום" נכתב שמטרתם הייתה להקים "ישוב יהודי חרדי, שיהיו בו גם יהודים טובים, וגם אכרים טובים". היישוב הועתק מן הוואדי, והוקם בניין בן שתי קומות שכלל אולם בית כנסת ובו גומחה לארון קודש ועזרת נשים, חדר אוכל, מטבח, ארבעה חדרים, מכל מים ומגדל שמירה.

ליישוב הצטרפו שמונה מחברי קבוצת "חפץ חיים" יוצאי גרמניה. עם הזמן השתבשו היחסים ביניהם לבין החברים הוותיקים, יוצאי פולין, ולבסוף החליטו לעבור לגדרה. בקיץ תרצ"ו נאלצו החברים לפנות שוב למרכז בפרנקפורט, תיארו את מצבם החמור ואיימו לעזוב אם עד סוף חודש אב לא ייחתם חוזה על הקרקע ולא תינתן להם משאבה. בינתיים הושלם הבניין ואנשי פא"י מנתניה עברו לגור בו, אך המצב הביטחוני הורע. במאורעות תרצ"ו (1936) הוצתו שדות וכן אירעו הצתות

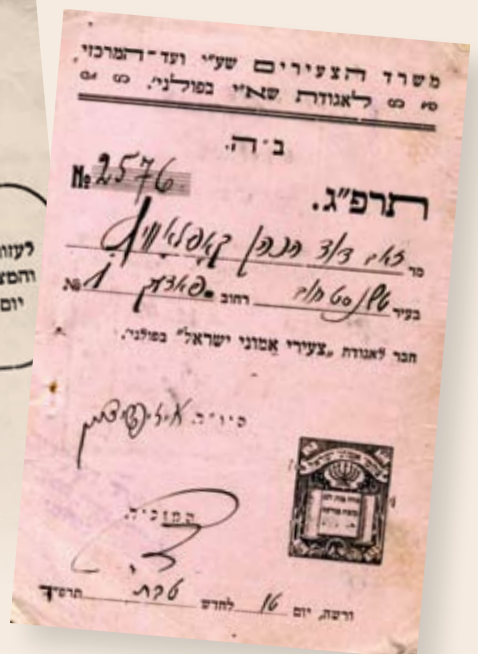
קדמו בביקורם הראי"ה קוק ועמו הראשון לציון הרב יעקב מאיר. הרב קוק שמע כי כל תושב שומר שלוש שעות בלילה ודרש כי ישבצו גם אותו בשמירה – וכך היה.

קשיים, נטישה וחוזר חלילה

לאחר זמן הגיעו קוני השטחים עם אישורי הקנייה ודרשו את השטחים שקנו, אלא שכזכור אותן חלקות נמכרו לכמה אנשים. החברים שהיו במקום לא

אפשרו להם להיכנס לצריפים, ונוצרו חיכוכים עם הקונים ומול מוסדות אגו"י בירושלים. לאלה נוספו העוני והרעב, בעיות הביטחון והשכר המעוכב, שגרמו להתמרמרות כלפי ההנהלה. ביום י"ח בטבת תרפ"ו פנה מר לייבזר, מזכיר פועלי אגודת ישראל, לחברים במקום וביקש "שישגיחו לשמור על האחדות". שליחים ומברקים נשלחו אל מנהלי אגו"י ומוסדותיה בארץ ובחו"ל, אך ללא הועיל: בקושי חלפה שנה מהקמתו, ומחנה ישראל פורק סופית בסתיו תרפ"ו (אוקטובר 1926). לפועלים נפסקו פיצויים, התבואה נמכרה בטרם קציר, ובעלי המגרשים הזמינו את מרכז אגו"י לדין תורה בדרישה ליישבם במקום או להשיב את כספם.

כעבור כמה שבועות החל ניסיון ההתיישבות השני. יצחק נוסבאום, בנקאי חרדי מגרמניה, קיבל 1,800 דונם משטח מחנה ישראל להקמת אחוזה חקלאית. אולם אגו"י סירבה לרשום את השטח בטאבו על שם נוסבאום, והפועלים שנתרו במקום התנגדו לעיבוד הקרקע. לכך נוספו בעיות עם השכנים הערבים, תושבי אכסאל ודבוריה. השומר אייזיק צינדר, בן רב

פנקס חבר "צעירי אמוני ישראל" בפולין

מכתב לאנשי מחנה ישראל ממרכז אגו"י: התמיכה נותרה על הנייר

וניסה לעצור בגופו את החריש כדי למנוע את חילול קדושת שבת הארץ. העבודות נעצרו ובעיות הכלכלה והביטחון עלו מחדש, בעיקר החשש שהערבים יעבדו את הקרקע ויתבעו עליה בעלות. החזון איש התבקש שוב לתת היתר לחרוש את האדמה – מבלי לזרוע בה, ולבסוף התיר את החרושה בתנאים מסוימים ואף העלה את פסיקתו על הכתב. בינתיים הגיעו למקום משפחות שקנו חלקות במקום וכעת עלו לארץ ורצו לממש את בעלותן, אך לא קיבלו מענה ראוי ממוסדות אגו"י. החברים במקום הבינו שלא יוכלו לבנות משק עצמאי אם כל הזמן יבואו קונים שיטענו לבעלות על הקרקע.

בחדש חשוון תרצ"ט (נובמבר 1938) החליטו חברי קבוצת חפץ חיים לעזוב את מחנה ישראל ולחזור לגדרה. הם פרסמו גילוי דעת ובו פירטו את מהלך העניינים בארבעת ניסיונות ההתיישבות במקום והטילו את האחריות למחדל על אגו"י, על קוני הקרקע, על המתיישבים הראשונים ועל המתיישבים האחרונים. עם עזיבתם פירקו את הצריפים, את הרפת ואת האורווה. ציוד ההשקיה והנשק המוסתר נותרו במקום לדרישת אגו"י והתושבים שנשארו, אך הנשק הוחרם מאוחר יותר בידי הבריטים. ב-1945 מסרו הבריטים את המבנה כמגדל שמירה לשימוש הלגיון הערבי, ומ-1948 שימש את מייסדי קיבוץ דברת שעלו להתיישב בגבעה סמוכה. בשנות ה-90 שימש המבנה כמשרדי מכירות ליישוב הקהילתי אחוזת ברק, ופנים המבנה נפגע.

כך תמו ניסיונות ההתיישבות במחנה ישראל. בין הסיבות העיקריות לכישלון היו חוסר הניסיון של המוסדות בהתיישבות של דתיים, חוסר ההכשרה והארגון של המתיישבים וחוסר ההתאמה בין קבוצות המתיישבים, וכן השנאה להסתדרות הציונית שגרמה לסירובם של מוסדות אגו"י להיעזר בניסיון ובמשאבים שסייעו בהצלחת היישובים הציוניים השכנים. משאיפותיהם של המוסדות ומפעולם העקשני של המתיישבים נותר רק שלט על מבנה נטוש בים השיבולים שמסביב, המזכיר את הניסיון החלוצי להקים אי חרדי בלב העמק הציוני-סוציאליסטי.

חוזרות של צינור הנפט מעיראק לחיפה, שעבר באדמות מחנה ישראל. ביישוב נותרו חברים מעטים, ואנשי הגרעין מנתניה החליטו לעזוב. משנת 1938 שימש הבניין כתחנה לנוטרים ול"משמר נע" (מ"ן) של משטרת היישובים העבריים, ושימש בסיס לפעולות "פלוגות הלילה" של וינגייט.

ה"חזון איש" מתיר לחרוש בשמיטה

ניסיון ההתיישבות הרביעי והאחרון החל בחודש אדר א' תרצ"ח (פברואר 1938). חברים מקבוצת חפץ חיים בגדרה ומ"קיבוץ הנוער האגודאי" בכפר סבא הגיעו למקום, יחד עם בחורים נוספים, לאחר שמנהיגי אגו"י בירושלים התחייבו לעזור להם להשתרש באדמת מחנה ישראל. העזרה המובטחת כללה תקציבים ייחודיים, סיוע למשק ולביטחון, ופתרון לבעיית הקרקע להתיישבות בעקבות המכירות החוזרות של החלקות. "קרן הרברט סמואל" והתאחדות עולי גרמניה הסכימו להקציב לקבוצת חפץ חיים 5,000 ליש"ט להתחלת התיישבות, בתנאי שיקבלו אישור מהבעלים (קרי, אגו"י) שזהו ייעוד הקרקע; אגו"י לא המציאה אישור כזה.

שנת תרצ"ח הייתה שנת שמיטה, ואנשי המקום ביקשו למכור את הקרקע לרבנות הראשית לא"י לצורך מכירה לגויים, אבל בלחץ מוסדות אגו"י השביתו את הקרקע. הרב קלמן כהנא פנה לרב חיים עוזר גרודז'ינסקי בתיאור מצבם הקשה של מתיישבי מחנה ישראל. שניים מהם נפגשו עם ה"חזון איש" ותיארו בפניו את חומרת מצבם ואת החשש שהערבים ייצאו לחרוש ולזרוע את השטחים שאינם מעובדים ויתבעו אותם לחזקתם. באותה עת הגיעה הצעה מתורם עשיר לכלכל את חברי היישוב בשנת השמיטה ולכן החזון איש פסק שאין מקום להיתר, מה גם שסבר כי "שמירת השביעית רק ברצון תליא" (קובץ אגרות ב, טו). אלא שהצעת התורם לא התממשה, והמתיישבים נאלצו לצאת לחרוש ולזרוע.

כשנודע הדבר לד"ר יצחק ברויאר, מנהיג אגו"י, הגיע למקום

לעיון נוסף

1. ר' בן פינחס, מחנה ישראל: "שבע יפול צדיק וקם", הוצאה עצמית, תשע"א.
2. ז' זוהר (פישר-שיין), כתבות בעיתון שערים, תשי"ז.
3. ד' יהב, "מחנה-ישראל", יישוב שיתופי אגודאי שננטש שלוש פעמים, האומה 129 (תשנ"ח), עמ' 69-77.